

S:t Eriks kapell i Uppsala

En preliminär och kort redogörelse för en arkeologisk undersökning 2004

Av Ronnie Carlsson

1. Inledning

Sommaren 2004 genomfördes en liten arkeologisk undersökning i Uppsala, på Riddartorget strax söder om domkyrkan. Föremålet för undersökningen var det kapell, tillägnat Sveriges nationalhelgon Erik den helige, som låg här under medeltiden och början av nya tiden. Läget för kapellet är sedan tidigare känt, dels genom skriftliga uppgifter och kartor från nya tiden, dels genom att källaren till sakristian delvis undersökts och dokumenterats på 1960-talet.

Syftet med undersökningen var bland annat att ta reda på hur mycket som kunde tänkas återstå av byggnaden utöver sakristians källare, att se om stenbyggnaden haft en föregångare av trä på platsen, att få en datering på stenbyggnaden och den eventuella träbyggnaden samt utröna något om platsen och dess användning innan kapellet byggdes.

Undersökningen ingår som ett led i arbetet i *Huseliusprojektet – Uppsala domkyrka* vars mål är att ge ut en monografi om Uppsala domkyrka som en del i serien Sveriges kyrkor.

2. Huseliusprojektet

Huseliusprojektet – Uppsala domkyrka är placerat på Upplandsmuseet 2002-2006, och finansieras med medel i en donationsfond som Gösta Huselius' stiftelse avkastar. Gösta och Annie Huselius' syfte med donationsfonden var enligt testamentet från 1941, att

»... bringa Uppsala domkyrkas interiör i ett skick som mera överensstämmer med dess karaktär och äldre utseende, enligt en av riksantikvarien J. S. Curman i Maj 1926 uppräntad 'P. M. rörande Uppsala Domkyrka'...«. Enligt beslut av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien kan delar av fonden användas till att beskriva och utforska domkyrkans historia och utseende fram till den omfattande restaureringen som under Helgo Zettervalls ledning genomfördes 1885-93. I projektet deltar ett drygt tiotal framstående forskare inom olika discipliner, samt undertecknad.

3. S:t Erik

Om det svenska nationalhelgonet Erik den helige är strängt taget mycket lite känt. Hans namn i livet var Erik Jedvardsson, vilket har ansetts peka på engelsk härkomst. Han var kung, kanske över endast en del av Sveariket, och endast en kort tid, troligen från någon gång på 1150-talet till 1160. Han var gift med Kristina, dotterdotter till Inge d ä, och hade flera barn, bl a Knut, sedermera svensk kung.

Legenden om Erik den helige nedtecknades vid 1200-talets slut och innehåller utöver de vanliga formelartade omnämningarna om ett fromt leverne, vänligt sinnelag och flitigt kyrkobyggande som hör ett helgon till, också en beskrivning av hans död som – trots att legenden i sig inte har ett högt källvärde, ändå – är av den arten att det finns lite skäl att betvivla uppgif-

terna, även om det finns gott om utrymme för både diskussion, tolkning och ifrågasättande. Legenden berättar att den danske prinsen Magnus, som gjorde anspråk på riket såsom arv på modernet (Magnus var sondotters son till Inge d ä, dvs kusinbarn till Kristina) anföll Erik med en i lönnedom ihopsamlad här, på Kristi himmelfärds-dagen, 18 maj, 1160. Erik befann sig vid tillfället i Östra Aros (nuvarande Uppsala) där han bevistade mässan i »... *heliga trefaldighetskyrkan på berget som kallas Vår Herres Berg och där nu domkyrkan står*«. ¹ Efter att ha hört mässan till slut, gick han för att möta fienden men blev snart slagen. Efter att ha pinat honom en stund högg de så av hans huvud. Det första järtecknet visade sig strax, då en källa flöt upp på platsen där hans blod först utgjutits. Kroppen begravdes så småningom i (Gamla) Uppsala och skrinlades ett antal år senare. Varje år fördes relikskrinet i procession till Östra Aros, kanske till dödsplatsen och S:t Eriks kapell. ² När ärkebiskopssätet och därmed namnet Uppsala vid slutet av 1200-talet flyttades från (Gamla) Uppsala till Östra Aros, flyttades Eriks relikor med och den årliga processionen gick därefter i motsatt riktning, från Uppsala till Gamla Uppsala. Kulten av helgonkungen hade därmed tagit riktig fart.

4. S:t Eriks kapell

Skriftliga omnämmanden

Det med en viss sannolikhet äldsta bevarade skriftliga omnämmandet av S:t Eriks kapell är från 1278 i domprosten Björns testamente, i vilket han ger gåvor till bl a S:t Eriks kyrka i Aros (*Ecclesie sanctj ericj in arussia*). ³ Det är så gott som säkert det vi känner som S:t Eriks kapell som avses när Karl Gregersson den 24 januari 1301 upprättar sitt testamente och ger penningar till bl a S:t Eriks kapell beläget vid skolan (*cap-*

pelle beati Erici ibidem iuxta scolas site). ⁴ På 1330- eller 1340-talet omtalas att kaniken Arnerus var den som först påbörjade byggandet i sten av S:t Eriks kapell på helgonets dödsplats och grundade däri en prebenda av inkomsterna (*magister Arnerus qui capellam beati erici inferius circa locum passionis eius primus incepit edificare de lapidibus et fundavit in ea quandam prebendam de reddibus*). ⁵ Av detta kan man sluta sig till att den tidigaste kapellbyggnaden var av trä.

Kapellet skadades svårt i stadsbranden 1473 ⁶ och även 1572, och stod efter den sistnämnda branden länge utan tak. Under 1600-talet iståndsattes dock byggnaden åter och försågs med ett säteritak efter Olof Rudbecks d ä ritning. Kapellet användes under andra hälften av 1600-talet bl a till lokal för de teologie studerandena från den intilliggande skolan att öva sig att predika i. Johannes Schefferus beskriver kapellet vid denna tid: *Det är helt av tegel, nederst förstärkt med marmor och stött av tolv pelare på sidorna. Det har sex rätt höga fönster, konstfullt prydda med utmejslade stenar och över dörrarna ett cirkelrunt [fönster] med svarvarbete format till bilden av en ros.* ⁷

Kapellet skadades återigen svårt vid den stora stadsbranden 1702 och material från ruinen användes till att reparera den likaledes skadade domkyrkan. Delar av kapellet fanns dock kvar till mitten av 1700-talet, då de sista resterna togs bort, troligen i samband med att det intilliggande Julinskiöldska palatset byggdes och platsen började då också kallas Riddartorget efter riddaren Peter Julinskiöld. ⁸

Avbildningar

Den äldsta kända avbildningen av kapellet återfinns på den sk regleringskartan från 1643, en karta där den nya stadsplanen ritats in på en karta med det dåtida (eller möjligen något äldre) kvartersmönstret.

Rimligen hör byggnaderna och däribland då S:t Eriks kapell, till det äldre skiktet på kartan. På denna syns söder om domkyrkan två byggnader i rät vinkel mot varandra, en i nord-sydlig riktning och en i öst-västlig riktning, den senare märkt K (*S. Erics capell*) (fig. 1). Den östra änden är avrundad och med lite god vilja kan man säga att den är trubbigt tresidig. Sakristian syns som en mindre, i det närmaste kvadratisk utbyggnad, ungefär mitt på byggnadens södra långsida. Ett inhägnat område finns söder och väster om kapellet.

På Olof Rudbecks d ä huskarta, tryckt 1679, skymtar bakom domkyrkan kapellruinen, utan tak. Den

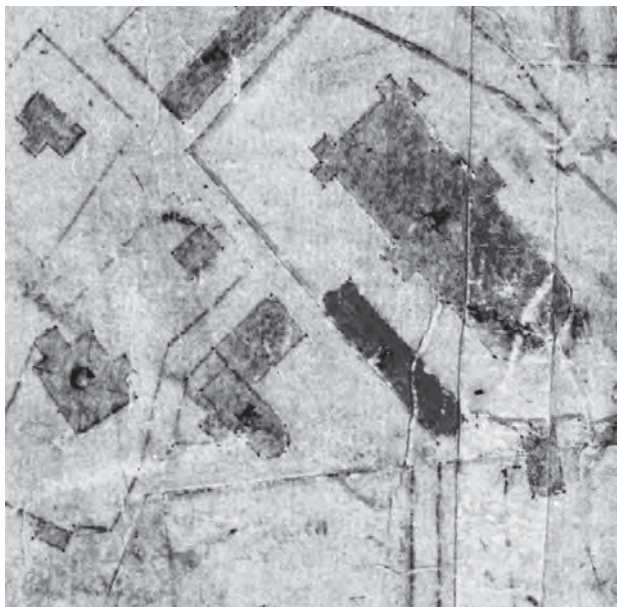

Fig. 1. Ett utsnitt från den sk regleringskartan från 1643. Söder om domkyrkan (A) ligger S:t Eriks kapell (K). (C = Bondkyrkan; E = gamla akademien; F = nya akademien [Gustavianum]). I rät vinkel mot kapellet ligger den medeltida skolan. Foto LMV (LMV B70-1:3).

har en hög västgavel försedd med en rund fönsteröppning och långväggarna har tydliga utvändiga strävpelare och mellan dem höga fönster. Möjligen kan man också ana invändiga murpelare för valv. Det går inte att avgöra formen på koret och till synes finns inte någon inhägnad gård (fig. 2).

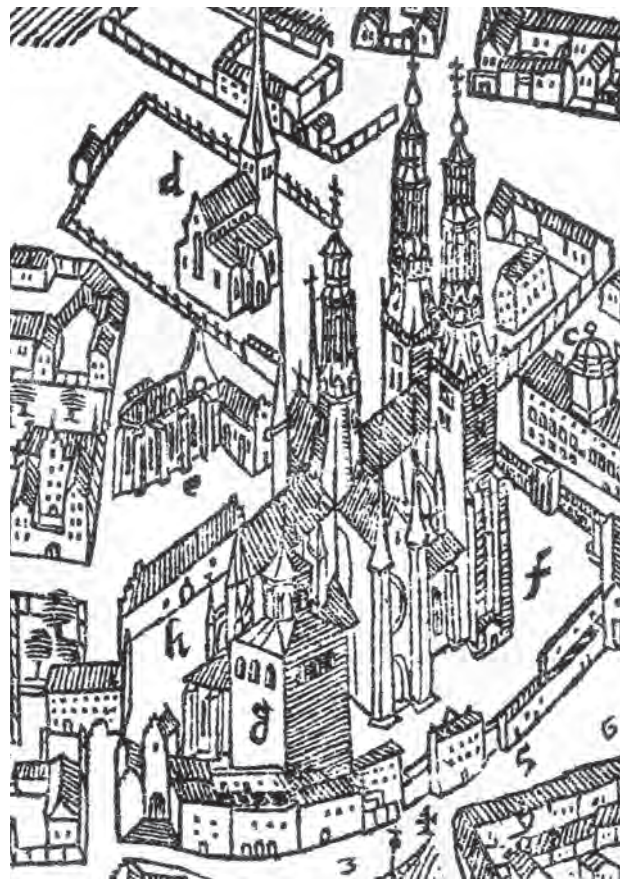

Fig. 2. Ett utsnitt av Olof Rudbecks d ä huskarta från Atlasbandet till *Atlantican*, tryckt 1679. Ovanför bokstaven e syns ruinen av S:t Eriks kapell.

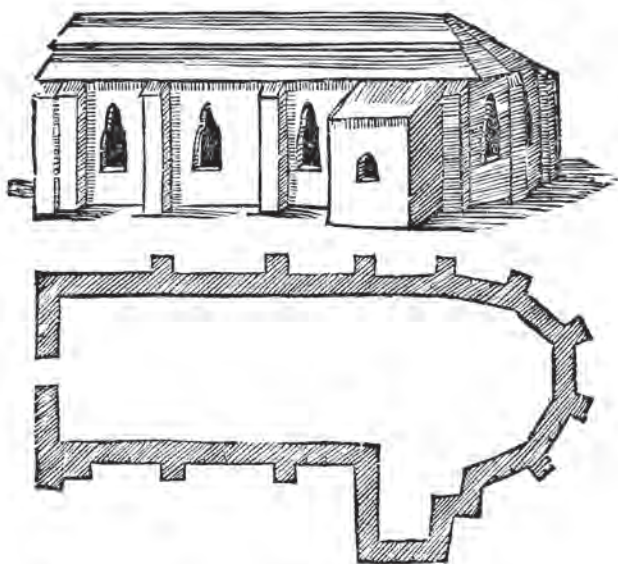

Fig. 3. Peringskiölds avbildning av S:t Eriks kapell, från *Monumenta Ullerakerensia*, tryckt 1719.

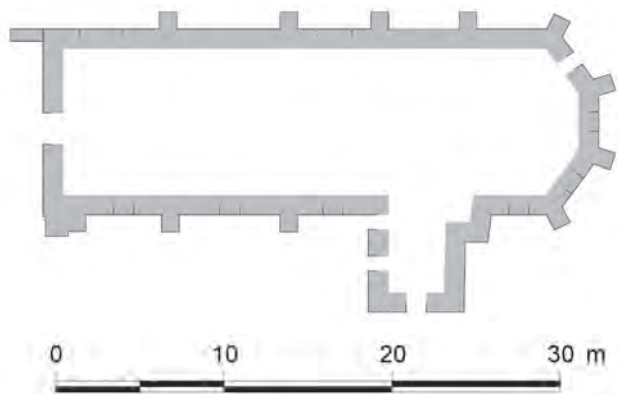

Fig. 4. En rekonstruktion av S:t Erikskapellets plan (efter Peringskiölds måttatta skiss). Ritning RC.

I Johan Peringskiölds *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova*, tryckt 1719, finns en plan och perspektivritning av kapellet (fig. 3). Perspektivritningen är från sydöst och visar strävpelare upp till takfoten och mellan dem tre höga fönster på sydsidan och två i koret. Sakristian på södra sidan har ett litet fönster och pulpettak. Korets form går inte att säkert avgöra från perspektivritningen, men på planen har det en polygonal form, oregelbunden men närmast en halv dekanon. Helt nyligen har de måttatta skisserna som ligger till grund för de publicerade träsnitten återupptäckts. Planen har tydligen mätts upp med utvändigt additiv mätning och det framgår att ett mätfel finns någonstans, bl a fattas det troligen en strävpelare och ett väggparti på norra sidan. På träsnittet finns också mycket riktigt en strävpelare och ett väggparti extra på norra sidan och möjligen är den oregelbundna formen på koret ett resultat av en kompromiss för att få ihop måtten på ritningen, snarare än en avspeglning av verkligheten. Om man använder måtten från den måttatta skissen går det alltså inte att rita upp kapellet utan vidare, men om man dels gör den ovannämnda korrigeringen, dvs lägger till ett väggparti och en strävpelare på norra sidan, dels laborerar med lite olika vinklar på de punkter där vinkeln uppenbart inte är 90° på den måttatta skissen, så kan man nästan få ihop det (se fig. 4).

Bara några veckor före den stora stadsbranden 1702 fullbordade lantmätaren Lars Hoffstedt sin karta över Uppsala. På den har kapellet en något knubbig form. Den östra änden är tydligt tresidig och den södra utbyggnaden ansluter direkt till den östra änden. Skolan ligger i direkt anslutning till det nordvästra hörnet. Två inhägnade områden finns, dels väster om skolan, dels öster om skolan och norr om kapellet (se fig. 5).

Fig. 5. Ett utsnitt från Lars Hoffstedts stadsplan från 1702. Lägga märke till att skolans östra sida inte ritats ut (jmf. fig. 1). Foto LMV.

Äldre undersökningar

Kapellet har tidigare varit föremål för arkeologisk dokumentation vid tre tillfällen (1962, 1981 och 1994), vid alla tillfällen dock endast som en bieffekt av teknisk ledningsdragnings. Vid det första tillfället 1962 påträffades vad som tolkats som cellariet till den sydvända sakristian (fig. 6). Ledningsschaktet, som ursprungligen grävts vid något tidigare tillfälle, utan dokumentation, gick diagonalt genom ett tunnvalvt kvadriskt rum med en fönsterglugg åt söder och en dörr åt norr. Dörren ledde till en smal tunnvalvd korridor i öst-västlig orientering, mellan det tunnvalvda rummet och kapellkoret syd. Korridoren mynnade åt väster i en dörr (på Peringskiölds måttatta

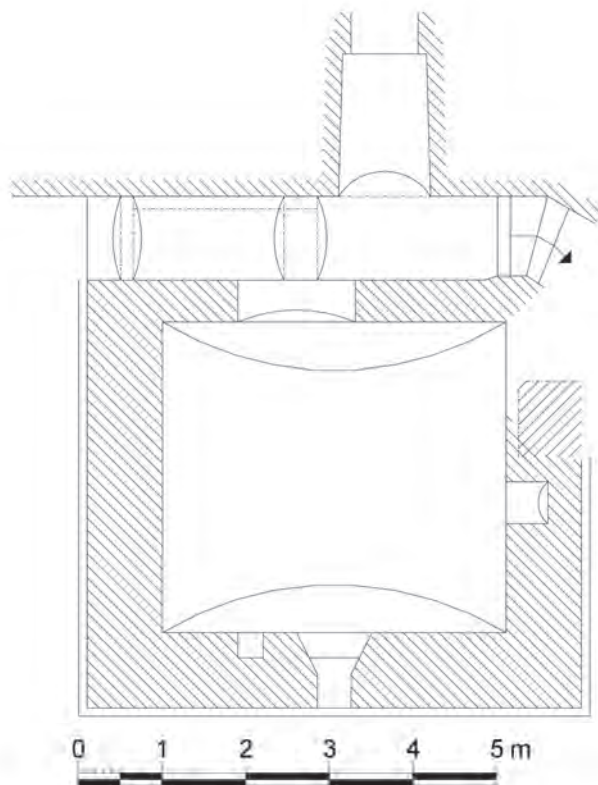

Fig. 6. Ritning över sakristians källare (efter Gezelius 1983).

skiss finns här också en öppning med påskriften *en källare dör*) och i öster i en spiraltrappa, som troligen är förklaringen till den utbyggnad som på Peringskiölds plan finns i hörnet mellan sakristian och koret. Mitt i korridoren fanns en öppning åt norr, dvs in under koret, men så långt sträckte sig undersökningen inte. Vid det andra tillfället, 1981 gjordes några mindre, kompletterande uppmätningar av framför allt den östra delen av korridoren. Vid det senaste

tillfället, 1994 kompletterades dokumentationen ytterligare och genom att schaktet var mycket längre än vid de tidigare tillfällena blev det även möjligt att knyta sakristian till omgivningens stratigrafi.⁹

5. Undersökningen (metod, resultat)

Genom att läget och storleken på kapellet var relativt väl kända, borde det ha varit förhållandevis lätt att lägga ut ett schakt som träffade på ett ungefär där man ville göra en undersökning. Dock fanns andra faktorer att ta hänsyn till, närmast av praktisk och ekonomisk natur. De delar som kanske skulle ha varit mest intressanta att undersöka, sakristian och koret, låg så gott som helt i gatumark, under asfalt. Av den anledningen försökte vi istället få med så mycket som möjligt av den del av koret som låg i parkmarken. Dock fanns en rabatt med stora buskar närmast gatan, och en stenlagd gång åt nordöst. Därför lades ett schakt, 3,5×7,5 m i nord-nordöstlig orientering över kapellets norra mur, mitt för sakristian vilket ändå borde innebära i korets västra del. På grund av begränsningen åt norr i form av stenläggningen kom endast en mycket liten del av området utanför kapellet att täckas av schaktet (fig. 7).

Med en grävmaskin schaktades de översta lagren bort, lager som bedömdes som tillkomna efter raseringen och rivningen av kapellet på 1700-talet. Sålunda avlägsnades flera lager av uppenbart utjämnande karaktär, däribland ett lager fint grus med lösa, spridda skelettdelar som kanske kan sättas i samband med en dokumentariskt känd sänkning av marknivån kring domkyrkan omkring 1850.

Redan ca 0,5 m under grästorven kom resterna av den norra muren i dagen och i höjd med toppen på den fanns ett omfattande raseringslager till största delen bestående av tegel. Större delen av detta

schaktades även det bort med maskin, utom närmast muren där lagret med hänsyn till muren grävdes för hand. Det tycktes uppenbart att muren rivits och rivningsmassorna fyllts på runt om tills jämvikt uppnåtts – man har således inte rivit mer än nödvändigt för att få en plan yta. Direkt under raseringslagret kom så de

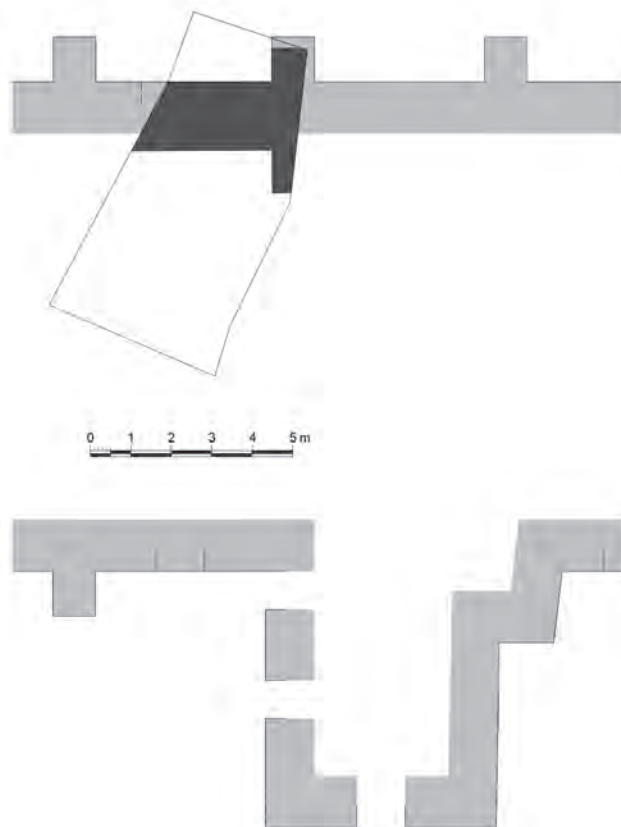

Fig. 7. Undersökningsschaktet med muren, stråvpelaren och valvpelaren inlagda på ett utsnitt av rekonstruktionsritningen av S:t Eriks kapell, fig. 4. Ritning RC.

Yngsta lämningarna i form av några fragment av slarvigt lagda tegelgolvytor.

Under de yngsta konstruktionerna kom, med några speciella undantag som behandlas närmare nedan, en räcka lager av utfyllnadskarakter, en del med småstenspackning, en del i det närmaste ren sand. Det tycks uppenbart att flera av dem har ett direkt samband med olika golvnivåer men inte någonstans fanns det minsta spår av golvmaterial på plats, varken tegel, trä, sten eller något annat – med undantag av det yngsta redan omnämnda tegelgolvet. Förklaringen är förstås att så länge kapellet har varit i bruk har den gamla beläggningen helt avlägsnats och endast bärlagren blivit kvar vid förbättringar av golvet, vilket alltså tycks ha skett några gånger. Bland fynden finns dock från raseringslagret ett fynd av ett fragment av en golvplatta av kalksten, (UM33947:28).

Muren var ca 1,5 m bred och till nästan hela sin nedre bevarade del uppförd av gråsten, relativt prydlig och med tydlig skiftgång åtminstone i de övre delarna – som mest fanns 2,5 m av murens höjd bevarad, varav ca 1 m grundmur ursprungligen under mark invändigt. Överst fanns ett ca 1,2 m brett utjämningskikt av tegel vars bredd troligen svarar mot den nedrivna tegelmurens tjocklek. På murens norra sida, dvs utsidan fanns två särdrag som har betydelse för murens ursprungliga utseende. Det första är några avtryck av några kantiga stenar ovanpå grundmurens gråstenar. Längst in i en av fördjupningarna fanns också en kalkstensflisa kvar (UM33947:59) med två huggna sidor (inåt och nedåt). Det kan inte råda något tvivel om tolkningen; detta måste vara spåren av den kalkstenssockel som funnits (Schefferus skrev ju att muren nederst var förstärkt med marmor¹⁰) och som säkerligen brutits bort efter 1702 års brand, då material togs från kapellet för att reparera dom-

kyrkan. Det andra är en fyrkantig utbyggnad i den östra änden, intill den östra schaktkanten. Bredden är okänd eftersom den fortsätter in i schaktkanten, men den är minst 0,4 m, och djupet ca 0,7 m i den övre delen byggd av tegel, och minst 0,9 m i den nedre delen som är bygd av sten och fortsätter in i den norra schaktkanten. Hela konstruktionen är samtidig och ligger i förband med nordmuren. Inte heller här torde det råda något tvivel om vad detta är; en av de strävpelare som fanns runt kapellet, tolv till antalet enligt Schefferus beskrivning.¹¹ Enligt Peringskjölds måttatta skiss var de $1\frac{3}{4}$ aln (1,04 m) breda och de enda som hade ett djupmått angivet, två på södra sidan av koret, var lika djupa, dvs $1\frac{3}{4}$ aln. Detta mått stämmer ju inte så bra med den dokumenterade strävpelaren, men de på långhuset och på norra sidan av koret kan möjligen ha haft ett annat, mindre djup (fig. 8).

Mitt för den utvändiga strävpelaren fanns på murens insida en motsvarande murklack som med all säkerhet är den nedre delen av en valvpelare. Det framgick dock rätt snart att den blivit nedgrävd under ett relativt ungt skede och alltså inte låg i förband med nordmuren. Konstruktionen var också lite speciell, då det tycks som om man i nedgrävningen först hållt i murbruk, sedan lagt i ett antal stora stenar, hållt på mer murbruk i hela nedgrävningen, lagt i sten osv. Det hela påminner mer om att laga en lasagne än att mura en pelare. Av allt detta kan man dra slutsatsen att kapellet varit försett med tegelvalv, men att dessa inslagits sekundärt. Man kan dock tycka att de utvändiga och ursprungliga strävpelarna – om de inte bara var ett dekorativt element – talar för att kapellet har haft tegelvalv från början och att dessa ursprungliga valv i så fall rasat, kanske vid branden 1473. Dessa sekundärt inslagna valv skulle då vara en reparation,

Fig. 8. Norra muren, strävpelaren (t v), valvpelaren (t h). Lägg märke till den raka innerkanten (t h) och den sönderbrutna yttersidan (t v). Foto 2004-06-09 från väster RC/Upplandsmuseet.

och samtidigt en slags förenkling genom att valven vilar på pelare istället för på murkrönet. Vilket av dessa två alternativ som är det riktiga får vi kanske aldrig veta, men de senaste valven tycks i varje fall ha varit ribbvalv av fynden av ribbvalvstegel i raseringsmassorna att döma. Alla dessa hade dessutom ett lager vit puts som vid något tillfälle färgats tegelröd. Således har valvribborna åtminstone mot slutet varit rödfärgade och möjligen dessförinnan vitputsade och kanske i ett tidigaste skede nakna.

Utöver ribbvalvstegel (t ex UM33947:32, se fig. 9) påträffades även några andra typer av formtegel, nå-

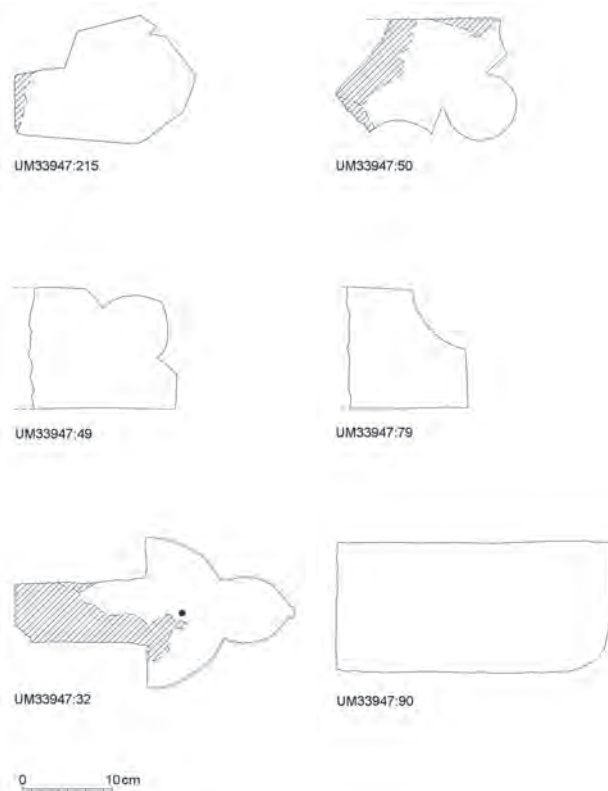

Fig. 9. Konturritning av de i undersökningen påträffade typerna av formtegel. Ritning RC.

gra enkla med hålkäl (UM33947:79) eller rundat hörn (t ex UM33947:90), några mer komplicerade (t ex UM33947:49, 50) och två med komplex, asymmetrisk form (t ex UM33947:215). De senare kom båda från A66, fyllningen från en cirkelrund nedgrävning som gjorts ganska snart efter att muren uppförts och dess nedgrävning fyllts igen, men till vad för slags konstruktion dessa tegel använts är inte helt klart.

Ett utmärkande drag för undersökningen är att relativt få föremålsfynd påträffades. Formtegel har redan omtalats och av övriga tegel har några få tegel med fotspår av djur eller barn samt ett litet antal taktegel omhändertagits. Dessa taktegel är till största delen s k fjälltegel, dvs helt plana med en klack i övre delen. De är ca 19 cm breda och 3 cm tjocka, men inget taktegel hade hela sin längd bevarad. Några fragment av s k munk-nunnetegel samt vingtegel påträffades också. Ett litet fragment av kalksten från ett masverksfönster påträffades också i raseringsmassorna (UM33947:60).

Det vanligast förekommande fyndet var järnspik och en del av dessa är säkert byggnadsspik men en hel del kommer säkert från likkistor. I flera lager ligger nämligen spridda delar av människoskelett, löst och utan samband med varandra. Inte i något fall kunde två eller fler skelettdelar sägas höra ihop eller komma från en grav in situ, utan alla är lösfynd. Dessa och många av spikarna ligger i de äldre utfyllnadslagren och även i fyllnadslagret i nedgrävningen för valvpelaren som gått ner i de äldre utfyllnadslagren. Var dessa begravningsrester kommer ifrån går inte att säga säkert, men det finns några alternativ till förklaring. Det kan röra sig om begravingar från innandömet av en äldre (S:t Eriks-)kyrka på platsen, det kan vara en kyrkogård till en äldre kyrka som legat helt nära, företrädesvis norr om, det undersökta kapellet eller det kan vara skelettdelar som följt med utfyllnadsmaterial som hämtats från någon annan begravningsplats – och då inte nödvändigtvis medeltida – i närheten, t ex domkyrkan, den äldre eller nya trefaldighetskyrkan eller något förhistoriskt gravfält från omgivningen.

Av keramikkrärl har endast ett 20-tal skärvor återfunnits och så gott som alla är av yngre rödgods och kommer från de yngre lagren från kapellets utsida.

Detta är naturligtvis inget att förvåna sig över, men det är beklagligt ur dateringssynpunkt. Den lilla tendens som ändå finns är dock helt konsekvent; stratigrafiskt äldst är en skärva stengods, därefter kommer flera skärvor yngre rödgods från flera av de yngre lagren utanför kapellet och något enstaka inuti och slutligen finns två skärvor fajans från utjämningslagren efter kapellets rivning.

En solitär i fyndsammanhanget kommer från A40, ett raseringslager från utsidan av kapellet; en liten schackpjäs, troligen en springare, svarvad i horn (fig. 10).

Fig. 10. Schackpjäs, troligen en springare. Den är 27 mm hög och tillverkad genom svarvning av horn. UM33947:176. Foto RC/Upplandsmuseet.

Fig. 11. Strax innanför muren fanns i de yngre lagren en oval nedgrävning, A32, med ett överraskande innehåll. Foto 2004-06-21 från öster RC/Upplandsmuseet.

Ungefär en meter innanför den norra muren fanns en nedgrävning, oval och en knapp meter tvärs över som störst (A32). Den hade grävts genom flera av de olika golvrelaterade lagen men hörde ändå inte till den senaste användningstiden (fig. 11). Nedgrävningen var en dryg meter djup och i botten var den mycket skarp och tydligt rektangulär, 0,50×0,70 m. Den var fylld med ett blandat material, mest sand och en del sten. I fyllningen låg dessutom 64 fragmentariska järnbeslag, sammanlagt ca 2,5 kg (UM33947:222). Beslagen, med delvis kvarsittande spikar och fastrostade trä på baksidan, är framför allt av två slag; dels långa band, ca 4 cm breda, några

med gångjärn, dels hörnbeslag av två trekantiga plattor i 90° vinkel. Av allt att döma har det således varit en kista av typen skattkista, 0,5×0,7 m, av trä med järnband runt om (se fig. 12). Dock finns två förhållanden man kan fundera över: för det första låg alla beslagen i oordning. Några låg förstås intill varandra, men inte på det sätt de skulle ha legat om en hel kista stått på botten av nedgrävningen och sakta ruttat bort. Det andra är att det inte fanns någonting bevarat utöver järnbeslagen, till och med trävirket i kistan var helt förmultnat utom de få rester som satt fastrostade på beslagen. Det här innebär att kistan efter att ha tagits upp – det verkar rimligt att anta att

Fig. 12. Innehållet i nedgrävningen A32 har sannolikt en gång varit en järnbeslagen träkista av ungefär denna typ, fast lite mindre. Kista från Vendels kyrka, Uppland. Foto 2004-08-19 RC/Upplandsmuseet.

den stått där en gång eftersom nedgrävningen var så prydligt rektangulär i botten – antagligen kastats ner i gropen, kanske till och med i sönderslaget tillstånd. Eftersom inget annat än kistan återfanns har den antingen; a) varit tom, b) tömts på sitt innehåll eller c) innehållit något av organiskt material som helt förmultnat. Eftersom det verkar dumt att gräva ner en tom kista får man anta att den haft något innehåll, och om det varit t ex böcker borde åtminstone bokbeslagen ha bevarats. Troligen har den alltså tömts på sitt innehåll – som för all del kan ha varit böcker, t ex katolska böcker som gömmts undan vid reformationen – och sedan har kistan, kanske i sönderslaget tillstånd kastats ner i gropen igen. Dateringen

är svår att avgöra men det skulle mycket väl kunna handla om 1500-tal.

Ytterligare en överraskning låg på lut i den södra delen av schaktet. På ett avstånd om 3-4 m söder om nordmuren kom under raseringsmassorna ett antal tegel lagda i klammerform, A13. Den bestod av en ca 0,3 m bred ram, ungefär 1,5×1,5 m, lagd i lera och med en del tegel och lera i oordning inne i klammern. Först tolkades konstruktionen som någon slags golv eller gång i paritet med de övriga tegel-lagda ytorna direkt under raseringsmassorna, men snart stod det klart dels att den var stratigrafiskt något äldre än golvet, dels att den bestod av flera skift tegel. Den visade sig så småningom vara en kammare av tegel, nedgrävd i golvet strax norr om mittlinjen på kapellet. Den var invändigt 1 m bred och minst 1,5 m lång (den fortsatte in i östra schaktkanten så den totala längden är inte känd.). Det bevarade djupet var nio tegelskift eller en knapp meter, men som den var fylld med tegel och lera i oordning, och detta tolkats som de övre delarna av väggarna som raserats, torde den ursprungliga höjden ha varit högre. Väggarna var något inkragade så att den blev smalare uppåt på bredden, från ca 1,1 m i botten till ca 0,8 m i toppen. Teglen var alltså lagda inte i kalkbruk utan i lera, och denna var bitvis bränd. Botten utgjordes av små kullerstenar och ovanpå denna botten låg ett tunt brandlager (fig. 13).

Det står helt klart att anläggningen använts under kapellet användningstid men under den senare delen av denna; den var stratigrafiskt samtida med den sekundära valvslagningen. Tolkningen är fortfarande öppen, men mycket talar för att en nedgrävd tegelkammare som man eldat i måste tolkas som en uppvärmningsanläggning, en hypocaustliknande sådan. En annan ugnskonstruktion för något annat ända-

Fig. 13. Ugn (A13), med kullerstensbotten. Ugnen var nedgrävd i golvet och har sannolikt använts för uppvärmning, som en hypocaust. Foto 2004-06-30 från öster RC/Upplandsmuseet.

mål, t ex bakning, matlagning, eller smältning, skulle knappast vara nedgrävd i golvet och skulle dessutom inte riktigt höra hemma i ett kapell, även om det religiösa dyrkandet av S:t Erik avtagit och kapellet fått en delvis ny användning efter reformationen.

Inklämt mellan nedgrävningen för muren och ugnen och en del andra störningar fanns bevarat ett litet parti med lager från tiden innan kapellet. Det var ett antal tunna lager, växelvis grus, kulturlager, brandlager osv (fig. 14). Dessa gav inte direkt intryck av att ha tillkommit inuti en kyrka, utan skiljer sig avsevärt från

de lager som veterligt har tillkommit inne i kapellet. Med kännedom om att stenkapellet varit ca nio meter brett invändigt och att nedgrävningen för muren är 1,5 m bred gör det att det bara blir ca sex meter i mitten av kapellet där ett tidigare träkapell skulle ha legat, under förutsättning att stenkapellet byggts på utsidan av det gamla kapellet, så att detta kunde användas under hela byggtiden tills det nya var klart. Tillsammans med avsaknaden av lämningar från ett äldre kapell blir slutsatsen att det äldre träkapellet legat någon annanstans, helt säkert nära inpå. Förekomsten av begravningsrester i olika lager inne i stenkapellet talar för att det äldre kapellet legat närmare domkyrkan, men i princip finns nog tillräckligt med plats åt vilket håll som helst.

En rekonstruktion av topografin på platsen vid tidpunkten för byggandet av stenkapellet är möjlig tack vare den här undersökningen och ett antal äldre undersökningar som gjorts i området runt omkring.¹² Rekonstruktionen visar att området där kapellet ligger sluttar ganska mycket åt öster. Om man förutsätter att ingången i väster har legat i markplan och att inga större nedschaktningar gjorts åt väster, så kommer golvet nivå i öster att ligga en bra bit över marknivån. Som tidigare omtalats hade sakristian en källare och möjligen, eller snarast troligen har det funnit en slags krypta även under koret. Som framgår av fig. 15 har dessa utrymmen erhållits nästan gratis, genom att grundmuren eller sockeln måste byggas betydligt högre i östra änden än i västra. På Peringskjölds måttatta skiss finns en dörröppning markerad på den norra sidan av koret, med texten *en källarstudör*, och just så, som en källarstuga bör den östra delen av kapellet ha tett sig, med en byggnad på en hög sockel och i sockeln en dörr in till en källare.

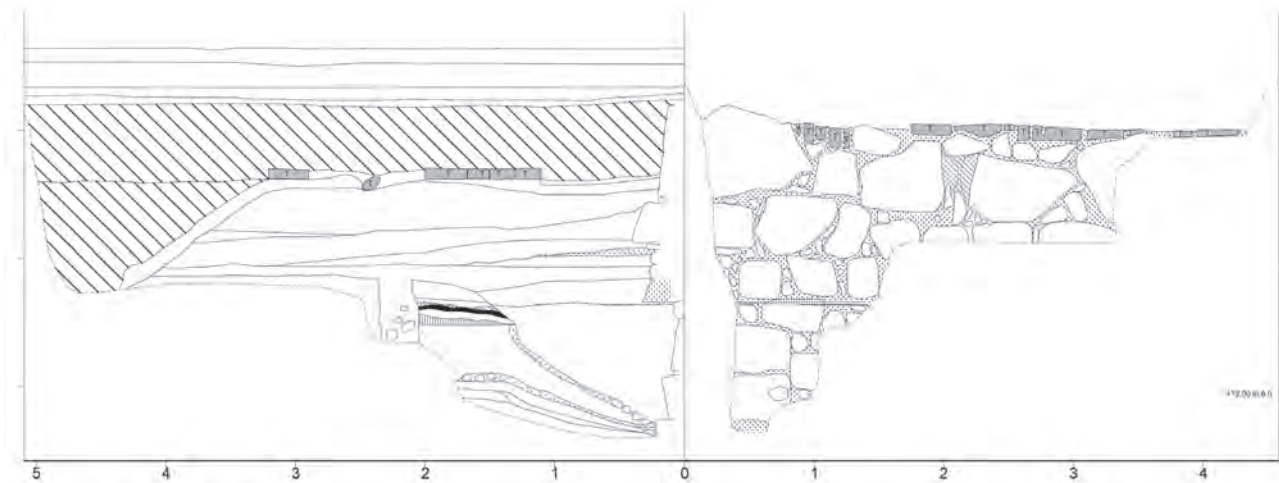

Fig. 14. Ritning av sektion från schaktets västra kant (t v) och den norra murens insida (t h). Till vänster om murens nedgrävning finns ett litet parti med tunna lager tillkomna under tiden närmast före kapellets uppförande. Ritning RC.

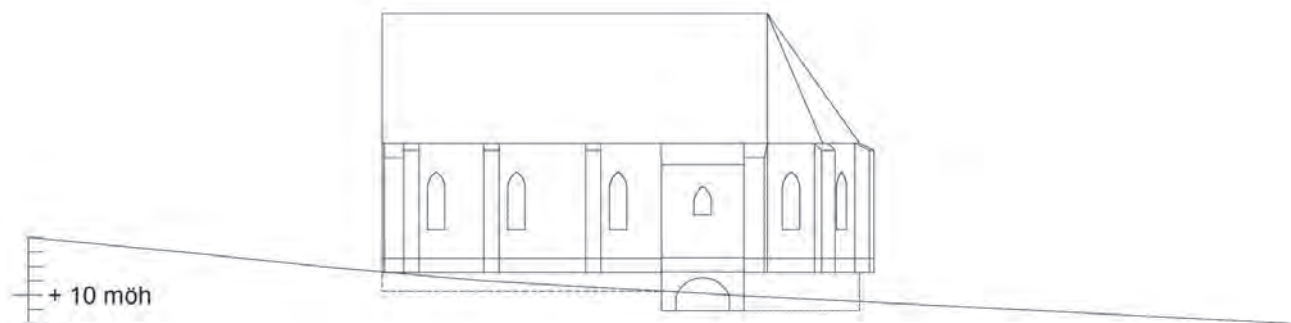

Fig. 15. Rekonstruktionsritning av kapellet sett från söder med en rekonstruerad marknivå från tiden vid kapellets uppförande. Ritning RC.

Noter

1. Erik den heliges legend/Erik den Helige 1954 s XIX.
2. Lovén 2004 s. 11.
3. DS 876.
4. DS 1339.
5. DS 3835.
6. ASM s. 314.
7. Schefferus 1666 s. 159, 164, 165.
8. Busser 1773 s. 60, 61.
9. Gezelius 1983; Pettersson 2004.
10. Schefferus 1666 s. 159.
11. Schefferus 1666 s. 159.
12. Anund 1994; Pettersson 2004.

Litteratur

ASM = *Annales Suecici medii aevi; Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven av Göte Paulsson*. Bibliotheca historica Lundensis 32. Lund 1974.

Anund, Johan: *Uppsala medeltida skola och kulturlager i domkyrkoområdet. Kvarteren Slottet, Oden, S:t Erik, Domen och Rosenberg, samt Riddartorget, universitetsparken, Fyris Torg, Gamla Torget och Valvogatan*.

Riksantikvarieämbetet, UV-Uppsala, rapport 1994:32. Uppsala 1994. ISSN 1104-8670.

Busser, Johan B: *Utkast till beskrifning om Upsala*. Uppsala 1773. Faksimilutgåva 1979.

DS = *Diplomatarium Suecanum*, utgivet av Riksarkivet genom Johan Gustaf Liljegren, Bror Emil Hildebrand m fl. Stockholm 1829.

Erik den helige. Historia, kult, reliker. Redaktör Bengt Thordeman. Stockholm 1954.

Gezelius, Lars: S:t Eriks kyrka på Riddartorget i Uppsala. *Meddelanden från Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund* 1983:2.

LMV = Lantmäteriverket, Gävle.

Lovén, Christian: Erikskulten i Uppsala. Dubbelhelgonet och den långa stationsvägen. *Uppland* 2004, s 7-37.

Peringskiöld, Johan: *Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata eller Ulleråkers häradz minnings-merken med nya Upsala ...* Stockholm 1719.

Pettersson, Karin: *Riddartorget. Arkeologisk undersökning, Riddartorget, RAÄ 88, Uppsala, Uppland. RAÄ dnr 421-6489-1994*. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar, UV Uppsala rapport.

Schefferus, Johannes: *Upsalia*. Uppsala 1666. (översättning Lars Garpe 1946, manuskript i Upplandsmuseets arkiv).